

#2

Writing place

HET VERHAAL

VAN

NEDERLAND

DE STAD

De groep *Writingplace* is ontstaan in 2011 vanuit enthousiaste deelnemers en docenten van het vak City & Literature op de Faculteit Bouwkunde aan de TU Delft. De groep, die uit zowel Nederlandse als buitenlandse architecten bestaat, bekijkt architectuur, stad en landschap vanuit een literaire invalshoek. Met de website stelt de groep zich ten doel om te functioneren als internationaal "laboratorium voor architectuur en literatuur". *Writingplace* verbindt verschillende initiatieven op het gebied van architectuur en literatuur en nodigt architecten en architectuurstudenten uit om de verbanden tussen beiden disciplines te onderzoeken via creatief schrijven en ontwerp-oefeningen op basis van literaire technieken.

Deze publicatie is tot stand gekomen in het kader van de driedelige symposiumreeks **HET VERHAAL VAN NEDERLAND**, een project van Verstegen & Stigter culturele projecten in Paradiso, Amsterdam. In **HET VERHAAL VAN NEDERLAND** is in lezingen, presentaties, gesprekken en film op drie schalen een literair beeld geschetst van de architectuur van Nederland: **HET VERHAAL VAN HET LANDSCHAP**, **HET VERHAAL VAN DE STAD** en **HET VERHAAL VAN HET GEBOUW**. Schrijvers, architecten, landschapsarchitecten, kunstenaars en cineasten gaven lezingen, gingen met elkaar in gesprek en legden verbanden tussen architectuur, ruimtelijke ordening en de kunsten, met het accent op literatuur.

Writingplace leverde een inhoudelijke bijdrage aan elk van de drie symposia. Deze uitgave, *Writingplace* #2: **HET VERHAAL VAN DE STAD**, bevat een deel van de bijdragen die op 20 oktober in Paradiso gepresenteerd zijn: een theoretische introductie van Mike Schäfer en Mark Proosten, een vertelling over het afstudeerproject van Laura Theng, die een ontwerp maakte voor een fictief stationsgebouw op basis van literaire technieken, en een serie door architecten en architectuurstudenten beschreven fragmenten van de Nederlandse stad.

Writingplace #2:

HET VERHAAL VAN DE STAD

Writingplace is een initiatief van Alexia Symvoulidou, Klaske Havik, Mike Schäfer en Jorge Mejia Hernandez. De bijdragen in deze speciale uitgave voor **Het Verhaal van Nederland** zijn van Klaske Havik, Lieke Sauren, Mike Schäfer, Jorge Mejia Hernandez, Laura Theng en Mark Proosten. **Het Verhaal van Nederland** is georganiseerd door Verstegen & Stigter culturele projecten, met steun van het Stimuleringsfonds voor Architectuur, de TU Delft, de Van den Berch van Heemstede Stichting en de M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting.

Het Verhaal van het Landschap: zaterdag 20 oktober 2012
 Het Verhaal van de Stad: zaterdag 24 november 2012
 Het Verhaal van het Gebouw: zaterdag 15 december 2012

www.writingplace.org
<http://writingplaceblog.wordpress.com>

COLOFON

Grafisch ontwerp: Sanne Dijkstra
 Druk: Romein-grafisch
 Papiersoort omslag: Conqueror
 Cotton light, binnenwerk: Munken
 Lynx Rough

Verantwoording illustraties: alle foto's en tekeningen van de auteurs, met uitzondering van:
 p 22: xxx

xxxxxx

© 2012, Writingplace en de auteurs
 Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd en/of openbaar gemaakt op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van *Writingplace* of de auteurs.

MET DANK AAN

 TU Delft

Faculteit Bouwkunde, TU Delft
 Stimuleringsfonds voor Architectuur,
 Van den Berch van Heemstede Stichting,
 M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting

Stads- wadeling; het verhaal van de stad

Mike Schäfer

..Ten slotte leidt de reis naar Tamara. Je komt er binnen door straten vol uithangborden aan de muren. Het oog ziet geen dingen maar afbeeldingen van dingen die andere dingen betekenen: een tang duidt op het huis van de tandentrekker, een bokaal op de taveerne, hellebaarden op het politiekorps, een weeghaak op de groentevrouw.

..-..

..De blik doorloopt de straten alsof het beschreven bladzijden zijn: de stad zegt alles wat je moet denken, laat je herhalen wat zij zegt, en terwijl je denkt Tamara te bezoeken registreer je slechts de namen waarmee zij zichzelf en al haar onderdelen definieert.

Hoe de stad werkelijk is onder deze dichte mantel van tekens, wat zij bevat of verbergt, dat is de mens die uit Tamara vertrekt niet te weten gekomen. Erbuiten strekt zich de lege aarde uit tot aan de horizon, en opent zich de hemel waar de wolken langstrekken. Reeds in de vorm die het toeval en de wind aan de wolken geven is de mens geneigd figuren te herkennen: een zeilschip, een hand, een olifant...¹

Tamara is niet zomaar een stad, het is een fictieve stad die ons iets vertelt over de dominantie van de visuele beelden in de stedelijke ruimte en de naïviteit van de blik van haar bezoeker. Zoals onze gemeentes via ‘city branding’ zeggen hoe we over onze steden moeten denken en ons hun one-liners laat herhalen, zo beheerst ook Tamara deze strategie. Wanneer de bezoeker zich echter buiten de poorten van de stad bevindt, is hij in staat tot het lezen van vorm, vorm die uit het toeval van de wind en de wolken ontstaan is. Dat we de stad in een beeld trachten te vatten zou misschien voort kunnen zijn gekomen uit een verkeerde interpretatie van het invloedrijke boek *The Image of the City* van de Amerikaanse stedenbouwkundige Kevin Lynch. Het beeld dat de basis vormt voor Lynch’s ‘omgevingsbeeld’ dat iedere stedelijk produceert berust echter niet op een formele beeld analogie, maar komt voort uit onze complexe waarneming van de stad. Lynch omschrijft de stedelijke ervaring als een continu en actief proces, waarbij de gebruikers van de stad cognitieve kaarten maken, mentale plattegronden van de stad op basis van herkenningpunten. Dat deze kaarten per persoon zullen verschillen, betekent dat de stedelijke ervaring dan ook niet te vatten is in een eenduidig verhaal, laat staan een eenduidig beeld. Toch gebruiken stedenbouwers, bestuurders en architecten veelal een eenduidig beeld of verhaal voor het formuleren van een identiteit van de stad. Het beeld van de stad romantiseren we met een vergelijkbaar gemak als het door Claude Lorraine geschilderde landschap rond-

*Het
beeld
van
de
stad*

waar
 een stad
 begint en
 waar deze
 eindigt.

om Rome ². In een geromantiseerd beeld of verhaal van de stad schuilt echter het gevaar van ‘framing’; het isoleren en tonen van een landschap binnen een gecontroleerde werkelijkheid die soms ver van de realiteit kan staan. Wij zijn op zoek naar betekenisvolle verhalen die de het continue en actieve proces van stedelijke omgeving verduidelijken.

De stad: een veelheid aan verhalen

*Wees niet te snel in het zoeken naar een definitie van de stad; het is veel te groot en zeer waarschijnlijk heb je het bij het verkeerde eind.*³

Zoekend naar een betekenisvolle definitie van de stad treffen we deze wijze woorden van de Franse schrijver George Perec. Volgens Perec kom je tot een definitie van de stad door een inventaris te maken van wat je ziet, maar ook door aan te geven waar een stad begint en waar deze eindigt. Door het toepassen van deze strategie op het niveau van het Parijse appartementsgebouw blijkt dat het volledig inventariseren van de stad een onmogelijk opgave zal worden. In *Het leven een gebruiksaanwijzing* categoriseert Perec

een enkel gebouw van kelder tot zolderkamer en van inwoners tot rondslingerende papiertjes in het trapenhuis. Deze uitputtende beschrijving van de vele verhalen die zich in een gebouw afspelen resulteert in een literaire sensatie die ons leert dat de stad vol verhalen zit: het moge duidelijk zijn dat de inventaris van de stad het veelvoudige zal zijn van die van het enkele woongebouw. Toch is Perec’s benadering en strategie van grote waarde voor het verder ontwikkelen van ideeën en definities over de stad. Wanneer we een schaa sprong maken van gebouw naar stad blijkt er, net als in Perec’s woongebouw, een intensieve relatie te bestaan tussen de stedelijke ruimte en haar gebruikers. Waar Perec de verschillende karakters verweeft met de verschillende appartementen en kamers van het gebouw verweeft Italo Calvino een karakter met de verschillende seizoenen en plekken in de stad. In het boek *Marcovaldo (of de seizoenen in de stad)* beschrijft Calvino de dagelijkse perikelen van een magazijnknecht die altijd opzoek is naar natuurlijk tegenwicht voor de sombere Noord-Italiaanse fabrieksstad waarin hij woont en werkt. Inderdaad, een terugkerend thema in de vele verhalen van Calvino is de relatie tussen de karakters en hun omgeving. Een relatie die hij verwoordt in een vage, doch uiterst precieze definitie van de stad als “de spanning tussen de geometrische rationaliteit en de wirwar van het menselijk verblijf”⁴

Wat hebben deze literaire definities en verhalen nu van doen met onze directe stedelijke omgeving, wat is het belang van het lezen van de literaire stad? De Franse Jezuïet en wetenschapper Michel de Certeau brengt deze beide begrippen nader tot elkaar. In zijn uiteenzetting *Spatial Stories* stelt hij dat de stad een veelheid aan verhalen bevat, verhalen die plekken organiseren en onderlinge verbindingen tot stand brengen. Vol-

s c h
 a a l s
 p r o n g

gens De Certeau is ieder verhaal een reisverhaal, een ruimtelijk oefening, die de lezer van de ene plek naar de andere brengt. Om zijn verhaal kracht bij te zetten wijst De Certeau op de dubbele betekenis van het woord metafoor. Terwijl wij het begrip nu kennen als een beeldende vergelijking, wijst hij op het openbaar vervoer systeem van Athene, waar de vervoersmiddelen *metaphorai* worden genoemd.: ‘Om naar je werk of naar huis te gaan, neem je een metafoor- een bus of een trein’⁵

En inderdaad, zoals een vervoersmiddel je letterlijk van de ene naar de andere plek brengt, doet een verhaal dat (in metaforische zin) ook. Voor de Certeau is de handeling van het wandelen door de stad een van de meest elementaire vormen voor het ervaren van de stedelijke omgeving. Hij stelt het wandelen als tegenhanger voor de representatie van de stad. De wandelaar

volgt het patroon van een soort stedelijke tekst, en zonder zich daar bewust van te zijn schrijft hij mee aan het verhaal van de stad. Een verhaal zonder auteur of lezer, een ruimtelijke uitdrukking van de dagelijkse praktijk en bewoonbaarheid van de stad.

Het boek *Ruw* van de Nederlandse schrijfster Marie Kessels mag bij uitstek zo’n ruimtelijke oefening genoemd worden. De schrijfster

De wandelaar
volgt het
patroon van
een soort
stedelijke tekst

DE RUIMTE VAN

DE VERSPILLING

EN BEHOEFTE

beroept zich in deze roman niet op de zichtbare stedelijke omgeving, maar verplaatst zich in het karakter van de blinde. Door middel van een verdieping van de literaire werken van de blinde schrijvers John M Hull en Jacques Lussyran, creëert Kessels het hoofdpersonage Gemma. Vanuit het perspectief van Gemma, die haar gezichtsvermogen door een ongeluk heeft verloren worden we meegenomen met de nachtelijke wandelingen door de stad. Tijdens deze wandelingen herontdekken we samen met Gemma de zintuiglijke kwaliteiten van de stad. Waar Kessels spreekt over de behoeftes van de blinde die ons de stad op een andere manier laat ‘lezen, wijst de Belgische architect en schrijver Wim Cuyvers op een andere groep behoeftigen, die de ultieme lezers zijn van de publieke ruimte- juist omdat voor hen geen private ruimte beschikbaar is. Cuyvers doelt op daklozen, maar ook op andere groepen die de publieke ruimte opzoeken voor hun behoeften, zoals jongeren die op zoek zijn naar plekken om stiekem sigaretten te roken of anderen plekken zoeken voor geheime seksuele ontmoetingen. Door hun zoektocht naar rugdekking en nissen zijn ze veel gevoeliger geworden voor het lezen van de publieke ruimte. Hun bijdrage aan het verhaal van de stad willen we dan ook zeker niet ontkennen, omdat leesbaarheid van de openbare ruimte zich verhoudt tot de leefbaarheid van de stad. Wanneer over de stedelijke ruimte spreken, bedoelen we dus ook deze publieke ruimte, de ruimte van de verspilling en behoefte.

De stad is niet te vatten in een enkel verhaal en beslaat ook geen eenduidig beeld. Evenals haar architectuur komt zij tot stand vanuit een veelvoud aan verhalenlijnen, ruimtelijke toepassingen die zich allemaal tot elkaar verhouden. Het boek *De onzichtbare steden* van Italo Calvino, waarvan de stad Tamara uit onze introductie er slecht één was, kenmerkt zich door een veelvoud aan korte omschrijvingen en verhalen. Het betreft een gefragmenteerd werk waarbij de vele verhalen, elk een enkel stedelijk fenomeen uitvergrotend, gezamenlijk een indruk geven van de enorme gelaagdheid van de stad en van het complexe netwerk van relaties tussen stedelijke ruimte en haar inwoners. De stad wordt een netwerk van routes, die elkaar kruisen en die telkens anders zijn. Het zijn de verhalen die tot stand komen vanuit het lezen van de stedelijke omgeving die betekenis aan de stad toekennen. En het is een vorm van ‘lezen’ van de stad die de *narratieve ruimte* van de stad opent en die daardoor ruimte creëert. Wanneer we uitgewandeld zijn of het weer ons dwingt tot een verblijf binnenshuis, dan kunnen we een beroep doen op de vele schrijvers die ons meenemen in hun ruimtelijke oefening door hun werkelijke of fictieve steden.

Noten:

¹ Italo Calvino, *De onzichtbare steden*, p.20¹

² Dit werk werd aangehaald door Peter Delpout in het eerdere symposium “Het Verhaal van het Landschap”, op zaterdag 20 oktober 2012.

³ George Perec, *Species of Spaces and other pieces*, p.60

⁴ Italo Calvino, *Zes memo's voor het volgende millennium*, 1991, Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam, p.79]

⁵ Michel de Certeau, *The Practice of Everyday Life*, p. 115, vertaling Writingplace

complex netwerk van relaties tussen stedelijke ruimte en haar inwoners

Deze tekst kwam tot stand door een continue lezen van theorieën over de stad en architectuur in combinatie met literaire werken. Een overzicht van de gebruikte literatuur vind u hier:

Jan-Hendrik Bakker, *De stad, de literatuur en de toekomst, Over het verband tussen leesbaarheid en leefbaarheid*, 2007, www.JanhendrikBakker.nl, Vlaardingen

Italo Calvino, *Zes memo's voor het volgende millennium*, 1991, **Uitgeverij Bert Bakker**, Amsterdam

Italo Calvino, *De onzichtbare steden*, 2009, **Uitgeverij Atlas**, Amsterdam/Antwerpen

Italo Calvino, *Marcivaldo of De seizoenen in de stad*, 2006, **Uitgeverij Atlas**, Amsterdam/Antwerpen

Wim Cuyvers, *Tekst over Tekst*, 2005, **Stroom**, Den Haag

Michel de Certeau, *The Practice of Everyday Life*, 1984, **University of California Press**, Berkely

Klaske Havik, *Urban Literacy, a Scriptive Approach to the Experience, Use and Imagination of Place*, 2012, **TU Delft Library**, Delft

Marie Kessels, *Ruw*, 2010, **De bezige bij**, Amsterdam

George Perec, Species of Spaces and other pieces, 1997, **Penguin Books**, London

George Perec, Het Leven een gebruiksaanwijzing, 1995, **Uitgeverij de Arbeiderspers**, Amsterdam

Christoph Grafe, Klaske Havik en Madeleine Maaskant (redactie) *Oase 70, Tijdschrift voor Architectuur, Literatuur & Architectuur, bespiegeling/verbeelding*, 2006, **Nai Uitgevers**, Rotterdam